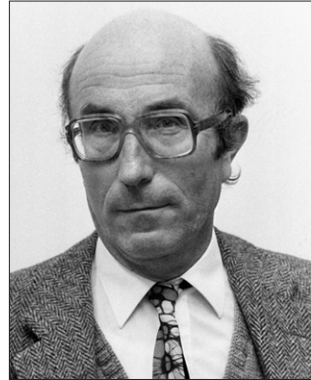

УДК 316.77:519.2

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2025-31-2-15>**Ніклас Луман****Неймовірність комунікації¹**

Новий переклад українською мовою класичної статті видатного німецького соціолога і філософа, всесвітньо відомого автора оригінальної теорії соціальних систем Нікласа Лумана. Автори перекладу Михайло Бойченко та Олександр Король здійснили ретельну ревізію перекладу як основної термінології Нікласа Лумана, так і адекватності українського перекладу ключових положень концепції неймовірності комунікації Нікласа Лумана.

Ключові слова: Ніклас Луман, комунікація, соціальні системи, неймовірність, медіа комунікації, комунікаційні засоби надання доступності.

Без комунікації неможливі не лише людські стосунки, але й саме людське життя. Теорія комунікації, таким чином, не може бути обмежена дослідженням певних секторів життя у суспільстві. Недостатнім було би вичерпно обговорювати спеціальні техніки комунікації, навіть якщо своєю справжньою новизною такі техніки та їхні наслідки викликають особливу увагу у сучасному суспільстві. Так само невідповідним було би починати з дискусії щодо понять [1]. Це було би корисним лише у тому випадку, якщо вже було би відомо, якого поняття слід досягнути і на якому теоретичному полі воно мало би бути застосованим. Але марно припускати можливість консенсусу щодо цих питань, і тому маємо почати з розрізнення двох теоретичних підходів, завдяки яким можливо сконструювати наукову теорію.

Перший тип теорії шукає можливі шляхи покращення статус-кво. Його спрямовують концепції умов досконалості, чи здорового, чи оптимального стану в найширшому сенсі слова. Цим шляхом торували своє мислення Бекон та його послідовники. Наукове знання природних заasad та уникнення помилок судження не є абсолютно необхідними для

¹ Luhmann N. (1981). Improbability of communication. *International social science journal*, 33(1), p. 122-131.

© Ніклас Луман, 2025

© Переклад з англійської Михайла Бойченка і Олександра Короля

Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу CC BY 4.0

збереження світу, як і знання оптики не є необхідним, щоб бачити. Але вони допомагають пом'якшувати недоліки та поступово покращувати умови життя людей.

Інший тип теорії ґрунтується на припущенні неймовірності. На відміну від теорії першого типу, що просто підтримує статус-кво, він уникає рутинних очікувань та визначеності повсякденного життя та намагається пояснити, яким чином неймовірні по суті стосунки є все ж можливими і насправді можуть виникати з високою вірогідністю. На противагу Бекону, Гоббс будував свою політичну теорію на такому припущенні неймовірності; та, на відміну від Галілео, Кант більше не покладався на можливість емпіричного знання природи, але сумнівався у синтетичному знанні як такому і тому досліджував його передумови. У такому випадку, отже, основне питання полягає не в тому як досягнути практичних покращень, а в тому, як відповісти на теоретичне питання, яке постає раніше покращень взагалі, а саме, як може бути створено порядок, що перетворює неможливе у можливе та неймовірне у імовірне?

Уся подальша дискусія лежить строго в рамках, визначених щойно сформульованим питанням, з метою знайти зручну теоретичну структуру для поля комунікації, як єдиний прийнятний шлях визначення універсальних засад, на яких базуються усі суспільства. Але наявні також і практичні мотиви, що мають все більшу нагальність для суспільства, спрямованого до зростання та добробуту. Вже не можна виходити з наївного припущення, що покращення будуть завжди можливими на основі «природи» – чи то фізичної, чи людської [2]. Якщо розуміти природу як вже подолану неймовірність, тоді має бути впроваджено інший стандарт оцінки того, що було досягнуто та що має бути покращено; принаймні тоді має стати зрозуміло, що скасування вже існуючого порядку передбачає повернення до неймовірності у новій комбінації.

Комунікація як проблема

Тип теорії комунікації, який ми намагаємося порадити, починається тому з припущення, що комунікація є неймовірною, незважаючи на той факт, що ми переживаємо та практикуємо її кожен день нашого життя та не можемо без неї існувати. Цю неймовірність, про яку ми не здогадуємось, спочатку слід зрозуміти, а для цього необхідно докласти контрфеноменологічне зусилля, розглядаючи комунікацію не як феномен, а як проблему; таким чином, замість пошуку найприйнятнішого поняття для охоплення фактів, маємо спершу спитати, як комунікація взагалі можлива.

Одразу стає зрозумілим, що для уможливлення комунікації має спочатку бути подолано велику кількість проблем та перешкод.

Перша неймовірність виходить з того, незважаючи на те, що свідомість кожного є відокремленою і індивідуальною, все ж одна людина

може зрозуміти сенс того, що має на увазі інша. Водночас, сенс може бути зрозумілим лише в контексті, а контекст для кожної особистості створює переважно її власна пам'ять.

Друга неймовірність стосується досягання реципієнтів. Неймовірно, щоби комунікація могла досягнути більше людей, ніж присутні в даній ситуації. Проблемою є поширення комунікації у просторі та часі. Система взаємодії між присутніми в кожному разі забезпечує, на практиці, адекватні межі уваги до цілей комунікації, але система зазнає колапсу, якщо повідомленням комунікації є явне небажання комунікувати. Неможливо нав'язати поза межами системи взаємодії правила, які є дієвими у її контексті. Отже, навіть якщо комунікація знаходить дієві та постійні у часі засоби передачі повідомлень, все одно неймовірно, що вони привертатимуть до себе увагу. В іншій ситуації люди мають робити інше.

Третьою неймовірністю є неймовірність успіху. Навіть якщо комунікація є зрозумілою, немає жодної гарантії її прийняття. Під «успіхом» я розумію те, що реципієнт комунікації прийме селективний зміст комунікації (інформацію) як передумову своєї власної поведінки, і таким чином приєднає наступні селекції до первинної та підсилить її селективність у процесі подальшої комунікації. В цьому контексті, прийняття як передумова власної поведінки може мати значення діяти у згоді з відповідними директивами, але також і здійснювати досвід, думання та сприймання, виходячи з припущення, що певна частка інформації є правильною.

Ці неймовірності не тільки перешкоджають комунікації досягти цілі; вони також виконують функцію порогових значень знеохочення та ведуть до уникнення комунікації, якщо її перспективи виглядають несприятливими. Правило неможливості уникнення комунікації [3] може бути застосовано лише між безпосередньо присутніми в системах взаємодії, і навіть у такому випадку, воно лише зазначатиме, що комунікація відбудеться, але не те, про що комунікуватимуть. Тоді буде тенденція уникати комунікації, якщо перспективи досягнення, розуміння та успіху виявляться слабкими. Але без комунікації не може бути соціальних систем. Таким чином, неймовірності процесу комунікації і спосіб, у який їх можна подолати та перетворити у імовірності, керують утворенням соціальних систем. Процес соціокультурної еволюції, таким чином, можна розглядати як трансформацію та розширення умов для успішної комунікації, в яких суспільство конструює свої соціальні системи; очевидно, що це не просто зростання, але селекція та детермінація того, які соціальні системи є можливими, а які слід відкинути як вкрай неймовірні.

Три типи неймовірності підсилюють один інший. Їх не можна залагодити та перетворити на імовірності одну за іншою. Вирішення однієї проблеми призводить до значного ускладнення вирішення інших. Чим краще розуміння комунікації, тим більше підстав від неї відмовитись.

Коли комунікація поширюється за межі кола вже присутніх, її розуміння стає складнішим, а відкидання, навпаки, простішим. Вивчення «філософії», скоріш за все, зобов'язане своїм виникненням саме цьому закону взаємно зростаючих перешкод [4]. Коли письмо уможливорює поширення комунікації за межі наявної аудиторії, обмеженої у часі та просторі, тоді вже не можна покладатись на рапсодичну складову ритмічного віршу, бо вона діє лише на дійсних слухачів; тема комунікації відтепер сама по собі має бути засобом переконування [5].

Закон того, що неймовірності взаємно підсилюють одна іншу, а вирішення проблем у одному стосунку звужує можливості у іншому, включає те, що не існує прямого шляху досягнення поступового покращення у взаємному розумінні. Усі зусилля у цьому напрямку мають тенденцію швидше стикатися із ростом проблем, пов'язаних із збільшенням несумісних вимог. У практиці сучасних систем масової комунікації, звісно, люди поводять себе так, ніби ці проблеми вже вирішені. Фактично, вони більше не відчутні з висоти офісів газет та суспільного мовлення. Тим не менш, постає питання того, чи не визначає структури сучасного суспільства по суті той факт, що рішення для проблем є взаємно обструктивними та породжують постійні серії все нових проблем.

Поняття медіа

Ця теорія потребує загального поняття, яке охопило би усі можливі організаційні засоби, залучені у перетворення неймовірної комунікації у імовірну у згоді з трьома проблемами. Я пропоную називати ці організаційні засоби «медіа». Зазвичай ми говоримо лише про мас-медіа, термін, що включає в себе техніки – передусім пресу та суспільне мовлення – що поширюють комунікацію на широку публіку. Парсонс додав поняття символічно генералізованих «медіа обміну» та розробив відповідну теорію за аналогією теорії грошей [6]. З того часу поняття медіа використовувалося у соціальних науках у двох різних сенсах і його можна було зрозуміти тільки у особливому контексті або за допомогою додаткових пояснень. Припущення, що це поняття стосується проблеми неймовірності в процесі комунікації і таким чином визначається у функціональних термінах, може розсіяти плутанину і, водночас, допомогти прояснити значущість та масштаб трьох різних типів медіа.

Мова є медіумом, який розширює наше розуміння комунікацій за межами базового сприйняття. Вона використовує символічні генералізації, щоб замінити, щоб репрезентувати або щоб поєднати разом сприйняття та вирішити виниклі проблеми взаємного розуміння. Іншими словами, мова спеціалізується на створенні враження взаємного розуміння як основи подальшої комунікації, якими би крихкими не були засади для такого враження.

Медіа поширення не можна адекватно визначити терміном «мас-медіа». Зокрема, винайдення писемності вже задовільнило функцію подолання меж безпосередньої присутності та комунікації віч-на-віч. Поширення могло би бути досягнутим завдяки медіуму писемності, але також через використання інших процедур, створених щоб зберігати інформацію у фіксованих формах. Селективний вплив таких медіа на культуру навряд чи можна переоцінити, з того часу як вони значно розширили обсяги збереженої інформації, доступної для додаткової комунікації, хоча і водночас обмежили її селективністю.

Якщо узагальнити, то теорія комунікації зосереджена на цих двох типах медіа. Але підсумкова картина є суттєво незбалансованою. Лише завдяки зусиллю відкрити, який з медіа комунікації здається найуспішнішим, можна побудувати теорію, яка реально визнає проблеми комунікації у суспільстві. Третій тип медіа може бути описано як символічно генералізовані медіа комунікації, бо лише вони ефективно досягають мети комунікації [7]. Звертаючись до соціальних систем, Парсонс наводив як приклади такого медіуму гроші, владу, вплив та ціннісні зобов'язання. До цього списку я би додав істину для царини науки, та любов для царини інтимних стосунків [8]. Різні медіа охоплюють основні галузі соціальної системи, які мають цивілізуючий вплив та основні підсистеми сучасного суспільства. Це показує міру, до якої в ході свого розвитку зростають можливості комунікації сприяти формуванню систем та диференціації спеціальних систем у полях економіки, політики, релігії, науки тощо.

Символічно генералізовані медіа комунікації можуть виникати лише тоді, коли техніки поширення уможливають подолання кордонів взаємодії віч-на-віч та уможливають зберігання інформації для відсутньої публіки в невідомих пропорціях і для ситуацій, які не є точно визначеними. Інакше кажучи, вони можливі лише після винайдення загально доступних форм писемності [9]. З огляду на таке значне розширення можливостей комунікації, руйнуються гарантії успіху, введені системами взаємодії, які залежать від фізичної присутності. Вони мають бути замінені або, як мінімум, доповнені більш абстрактними і водночас більш специфічними засобами. Таким чином, в класичному грецькому світі, було розроблено нове кодування слів (*nómos, alétheia, philia*) та відповідно диференційовані системи стандартів, які позначають умови, в яких імовірність прийняття все ще може бути припущена, навіть якщо комунікація стала значною мірою неймовірною. З того часу нікому не вдавалось поєднувати усі умови успішної комунікації в єдиній системі семантик, чинній в усіх ситуаціях, а з моменту винайдення друкарства різниця між цими медіа комунікації стає настільки вираженою, що вона цілком і повністю руйнує навіть припущення щодо єдиного природно-

го, морального та правового заснування життя: основи держави, палкої любові, методично відкритої наукової істини, грошей та законів – все це прямує своїми власними шляхами спеціалізації в різних неймовірностях успішної комунікації. Вони використовують різні канали комунікації – держава, наприклад, використовує збройні сили та адміністративну ієрархію, палка любов – салони, (публіковані) листи та романи – і все це веде до диференціації окремих функціональних систем, які зрештою дозволяють відмовитися від такого суспільного ладу, що будується на усталених класах, та уможлиблює появу сучасного суспільства.

Цей невеликий начерк виявляє дуальність нашого теоретичного поняття. Порядок створюють завдяки факту, що комунікація, хоч і все ще неймовірна, менше з тим стає можливою та стає нормальною ситуацією у соціальних системах. Проте, неймовірність поширення, щойно її було подолано технологічними засобами, підвищує неймовірність успіху. Адже в результаті змін у полі комунікативної технології висуваються нові вимоги до культури. Встановлений порядок її медіа переконання зазнає тиску змінених стандартів достовірності, так що деякі елементи стають зайвими, наприклад культ минулого, а деякі, навпаки, заохочуються – культ «нового». Загалом, помітними є виражена тенденція зростання диференціації та спеціалізації, а також постійно зростаюча потреба інституціоналізувати сваволю. Водночас, темп змін постійно прискорюється, як зазвичай трапляється в ході людського розвитку [10], тому засоби подолання зростаючих неймовірностей мають розроблятися у ще швидшій послідовності на основі вже доступного – це завдання, яке стає все більш нереалістичним, хоча б через фактор часу, та призводить до селекцій за критерієм швидкості.

Сучасні комунікаційні засоби надання доступності

Поточні дискусії щодо впливовості нових мас-медіа обмежені їх невиправдано вузьким підходом до проблеми. Беручи поняття «мас» за свій вихідний пункт, вони досліджують вплив медіа на індивідуальну поведінку. Розглянуті під цим кутом, соціальні відлуння обумовлені гуртовою деформацією індивідуальної поведінки популярною пресою, фільмами та радіо. Навіть зміни, які щойно почали формуватися в цьому секторі, такі як зростаючий доступ до контенту суспільного мовлення, або, власне, до комунікації як такої у себе вдома, заздалегідь належать до цього погляду. Я не хочу заперечувати валідність цього методу дослідження. Але, коли обирають такий вузький підхід, певні важливі зміни залишаються взагалі поза увагою. Адже суспільство слід завжди розглядати як гетерогенну систему; воно не складається просто з великої кількості індивідуальних дій, але його утворюють підсистеми і підсистеми всередині підсистем, і лише через асоціацію із такими підсистемами, як,

наприклад, сім'я, політика, економіка, право, охорона здоров'я та освіта – ці дії можуть набувати соціальної значущості у сенсі відлунь, відчутних поза межами вихідної ситуації.

Потрібен набагато більш різноплановий підхід, аби отримати загальну картину змін, що відбулися у сучасному суспільстві у зв'язку із структурою його засобів надання доступності комунікації. Проблема неймовірності комунікації в цілому та ідея суспільства як гетерогенної системи зближаються тією мірою, як всяка система репрезентує перетворення неймовірності комунікації у її імовірність. Враховувати, таким чином, слід як зміни у технології комунікації, так і різні та змінні перспективи для успішної комунікації, з одного боку, так і взаємні відлуння обох проблемних областей, з іншого. На додачу до всього цього є ще питання, наскільки, незалежно від медіуму, тут мають бути, через диференціацію систем, подальші прямі ефекти на індивідуальні настанови і мотивації, які, в світлі теорії систем, належать до довкілля соціальної системи суспільства в цілому, і саме тому реагують на неї. Ця проблема прихованого, так би мовити демографічного, ефекту також вже знайшла свій шлях в аналізі системи освіти, будучи відображеною, наприклад, у крилатому вислові «прихована навчальна програма» [11]. Так само, можна припустити (і в цьому контексті є підстави для порівняння між мас-медіа та масовою освітою в школах), що організовані мас-медіа також оперують селективними обмеженнями на репертуар настанов та мотивацій, на які інші підсистеми суспільства можуть рекурсивно посылатися.

Звісно, обсяг цієї статті не дає змоги зробити навіть приблизний опис настільки широкої за своїм діапазоном програми. Маємо обмежитись низкою прикладів, які можуть слугувати ілюстрацією деяких можливих проблем, які треба дослідити.

Втім, визначаючи певні функціональні передумови збереження або розвитку суспільства, не можна припускати, що покращення в перспективі успіху комунікації будуть однаково вигідними для всіх функціональних сфер. Тип модерного суспільства, який бере начало в Європі, більшою мірою є підтримуваним до сьогодні невеликою кількістю символічно генералізованих медіа комунікації, які довели свою ефективність – а саме: теоретично та методично гарантованою науковою істиною, грошима та політичною владою, що розподіляється відповідно до закону. Це відображає непересічну значущість науки, економіки та політики у загальній свідомості цього типу суспільства. Навіть теорія Парсонса про загальну систему дії базувалась на припущенні, що всі функціональні царини можуть однаково покладатись на медіум комунікації як на логічний наслідок їх диференціації. Це видавання бажаного за дійсне [12]. В будь-якому разі, має бути прийнято те, що немає ані природних,

ані теоретичних гарантій для подібного зближення функціональних потреб та перспектив комунікації.

Особливо вартим уваги у цьому зв'язку є ще й те, що жоден символічно генералізований медіум комунікації не було розроблено для того, щоб підтримувати розмаїття активностей, призначених змінювати індивідів – у діапазоні від освіти до терапевтичного лікування та реабілітації – незважаючи на те, що ці функціональні царини повністю залежать від комунікації. У цьому полі особисті взаємодії залишаються єдиним шляхом переконання людей в бажаності змін. Прямо кажучи, все ще не існує науково обґрунтованої технології для цих цілей [13]. Істина, гроші, право, влада, любов – жоден з цих медіа не може запропонувати адекватні ресурси з гарантованою перспективою успіху. Величезна кількість особистої та інтерактивної енергії інвестується в цю проблемну сферу, без жодної реальної ідеї наскільки або яким чином технологічна неефективність може бути компенсована такого роду інвестиціями.

Цей приклад показує, що проблема незбалансованого розвитку не сумнівно існує. В деяких полях перетворення неймовірності на те, що можна очікувати як рутину, є настільки успішним, що складні системи можуть бути технологічно контрольованими, навіть коли, в їх базових процесах, вони залежать від вільного прийняття рішень. В інших полях розвиток перейшов у застій, бо, тоді як потреби в ефективності зростають, пороги неймовірності стають настільки високими, що знеохочують комунікувати навіть в найпростіших системах взаємодії.

Наш наступний приклад впливає з дослідження відлуння технік поширення на функціональний розподіл суспільства та на його медіа комунікації. Винайдення друкарства мало явний результат у дуже швидкій трансформації умов реалізації важливих функцій соціальної системи. Значною мірою розвиток релігійного радикалізму, який зрештою призвів до розпаду на чисельні деномінації, був обумовлений друкарством, бо його публічно кристалізовані позиції робили важким для їхніх авторів відректися від них – з того моменту, як їх ідентифікували з цими позиціями [14]. У царині політики друкарство відкрило можливості для здійснення політичного впливу та створення політичної кар'єри поза колами [королівського] двору; відлучення від двору вже не обов'язково значило відлучення від політичного впливу [15], і політика мала адаптуватися до нового стану справ. У сфері соціального життя та інтимних стосунків, друкарство призвело, з одного боку, до підвищення освітніх можливостей, а з іншого, до помилкових прагнень; воно підштовхувало до наслідування, але водночас перебільшувало можливості наслідування [16]. Друкарство рекомендувало правила, але їх дотримання залишало на власний розсуд [17]. Узагальнюючи, таким чином, друкарство змінило репертуари, з яких функціональні системи обирали свої опера-

ції; воно могло розширити діапазон можливостей, але також ускладнило процес селекції.

Це зберегло свою силу і тоді, коли мас-медіа стали незалежними від освіти і відчутно розширили свої можливості. Але чи є тут чіткі критерії? Тут можна лише вдаватися до припущень. Може розвинулася певна медіа-культура, єдиним виправданням якої є той факт, що вона вже передбачена самими медіа-програмами. Але, чи значить це, що мораль корумпує владу, як припускав Арнольд Гелен із посиланням на Сполучені Штати [18]? І чи не є настільки ж достатньо підстав для зворотного припущення, що влада може легко корумпувати мораль, змінюючи базові припущення програм?

Але, майже немає свідчень щоб підтвердити подібні теорії стосовно мас-медійних модифікацій базових політичних припущень, окрім як підтримувати існування більш формальних ефектів. Передусім, часова структура політичної дії змінюється, коли вона постійно відображається у мас-медіа. Вона тяжіє до прискорення, бо політики мають реагувати від одного моменту до наступного, щоразу виходячи з того факту, що про їхні дії повідомляють і як про них повідомляють. Зумовлене цим маневрування унеможливує послідовне дотримання політичної теорії, а умови участі у політичному житті, хоч і надзвичайно поширені в демократіях, тим не менш є обмеженими тим фактом, що необхідно постійно бути в курсі останніх подій.

Незалежно від реалістичності подібного аналізу, його вихідним пунктом є загальне припущення селективності всіх досягнень у перетворенні неймовірності в імовірність. На кожному новому та вищому рівні неймовірно імовірної комунікації, якої досягають через покращення технології, має бути відновленим баланс через нові інституційні прийоми. І знову, як можна бути впевненими, що задовільні рішення будуть завжди можливими для кожної функціональної царини?

Проблеми, розглянуті вище із врахуванням прямого відлуння технологій комунікації на функціональні системи, слід відокремити від питання наскільки організовані системи мас-медіа змінюють особисті настанови та мотивації, до яких суспільство може посилатися з метою заохочення до соціально прийнятної поведінки на селективній основі [19]. Це, звісно, має подальші непрямі відлуння на можливості, відкриті для політики, науки, сім'ї, релігії тощо. Але ці функціональні системи вже здійснюють прямий вплив на мас-медіа без тиску з боку мотивації їхніх учасників. Візьмемо, наприклад, проблему церковної політики, представлену у справі Кюнга, де провокація та реакція, відвага та вагання, схильність до реформ та прихильність консервативним принципам – усе було виставлено на авансцену завдяки мас-медіа.

Залишаючи це осторонь, можливо, варто також взяти до уваги загаданий раніше «демографічний» вплив на мас-медіа, який полягає у формуванні колективних ментальностей, які згодом породжують умови, які здатні впливати на всі соціальні системи. Але це безумовно не дає підстав для висновку, що, наприклад, телебачення на цей манер генерує у населення уніфіковані, масові настанови. Більш реалістичним буде припущення, що певні принципи, яких дотримуються при визначенні, чи варто дещо друкувати або транслювати, переходять до громадськості; і фактично, саме ці принципи визначають, що стане інформацією [20]. Можливо, найбільш важливим принципом такого роду є те, що дещо має бути новим або дуже незвичайним, щоби стати вартим його повідомити. Це не виключає, а швидше – навпаки, включає, постійне повторення (футбол, аварії, урядові комюніке, злочини). Іншим подібним принципом селекції є конфлікт [21]. Слід припустити, що такі принципи, які постійно наголошують на непостійності на противагу постійності, мають тенденцію підважувати впевненість. Цілком можливо, що вони стимулюють одночасно вимоги щодо захисту від змін та вимоги участі у змінах, таким чином генеруючи одночасно страхи та зазіхання. Політичній та економічній системам суспільства – чи об'єднує їх приватно-капіталістичний, а чи державно-капіталістичний порядок – чим далі, тим все важче, таким чином, знаходити своє виправдання очікуванням населення.

«Чи ставимо ми правильні питання?» – таким був клопіт конференції ЮНЕСКО щодо мас-медіа [22]. І навіть в кінці нашого окреслення проблем, ми все ще не можемо бути впевненими, наскільки поставлені нами питання є «правильними», оскільки філософ буде схильний запитувати, а чи взагалі існують «правильні» питання. Менше з тим, має бути можливим розробити більш радикальний і систематичний підхід до вивчення та вирішення проблем у полі досліджень комунікації, ніж ми зазвичай мали раніше. Зв'язок між неймовірністю та формуванням систем є одним із понять, яке теорія систем може запропонувати в цьому контексті. Якщо проблема неймовірності буде взята за вихідний пункт, то автоматично виникне тенденція запитувати, якщо не правильні питання, то, як мінімум, більш фундаментальні – які визнають, що питання зв'язку між комунікацією та суспільством не обмежене полем досліджень комунікацій, а, фактично, є центральним для всієї соціальної теорії.

Примітки:

1. В *Kommunikation: Eine Begriffs- und Prozessanalyse*, Opladen, 1977, Клаус Мертен спробував проаналізувати такі дискусії з метою ідентифікувати спільні характеристики.

2. Твердження такого типу дивіться, наприклад, у Joseph Glanvill, *The Vanity of Dogmatizing*, London, 1661; Francis Hutcheson, Preface to *An Essay on the Nature and Conduct of the Passions and Affections*, London, 1728.
3. Paul Watzlawick, Janet H. Beavin and Don D. Jackson, *Pragmatics of Human Communication: A Study of Interactional Patterns, Pathologies and Paradoxes*, pp. 48, 72 et seq., New York, 1967.
4. Дивіться також Eric A. Havelock, Preface to *Plato*, Cambridge, Mass., 1963.
5. Щодо розвитку не-віршованих літературних форм, дивіться також Rudolf Kassel, 'Dichtkunst und Versifikation bei den Griechen', лекції для Rheinisch-Westfälischen Akademie der Wissenschaften, 1980.
6. Найбільш важливі есе з цього предмету були нещодавно надруковані в Talcott Parsons, *Politics and Social Structure*, New York, 1969. Дивіться також Talcott Parsons, 'Social Structure and the Symbolic Media of Interchange', in Peter M. Blau (ed.), *Approaches to the Study of Social Structure*, pp. 94-120, New York, 1975. Серед чисельних вторинних коментарів слід відзначити: David A. Baldwin, 'Money and Power', *The Journal of Politics*, No. 33, 1971, pp. 578-614; Rainer C. Baum, 'On Societal Media Dynamics', in Jan J. Loubser et al. (eds.), *Explorations in General Theory in Social Science: Essays in Honor of Talcott Parsons, Vol. II*, pp. 579-608, New York, 1976; Jürgen Habermas, 'Handlung und System—Bemerkungen zu Parsons' Medientheorie', in Wolfgang Schluchter (ed.), *Verhalten, Handeln und System—Talcott Parsons' Beitrag zur Entwicklung der Sozialwissenschaften*, pp. 68-105, Frankfurt, 1980; Stefan Jensen, Jens Naumann, 'Commitments—Medienkomponente einer ökonomischen Kulturtheorie?', *Zeitschrift für Soziologie*, No. 9, 1980, pp. 79-99; та вступ Стефана Єнсена до його видання Talcott Parsons *Zur Theorie der sozialen Interaktionsmedien*, Opladen, 1980.
7. Хоча питання є адекватно зрозумілим з погляду змісту, його термінологічне рішення все ще залишається відкритим. Слідом за Парсонсом одні використовують термін «медіа обміну» (media exchange), інші – «медіа взаємодії» (interactional media), треті – «медіа комунікації» (communication media). Жоден не є цілком задовільним. Як часто буває у випадку нових теоретичних відкриттів, наявний словник не дає влучного відповідника.
8. Дивіться Niklas Luhmann, 'Einführende Bemerkungen zu einer Theorie symbolisch generalisierter Kommunikationsmedien', *Soziologische Aufklärung*, Vol. 2, pp. 170-92, Opladen, 1975; також про теорії Парсонса, Niklas Luhmann, 'Generalized Media and the Problem of Contingency', in Jan J. Loubser et al., op. cit., pp. 507-32.
9. Про розвиток грецького *полісу*, який має вирішальне значення в цьому контексті, дивіться Jack Goody and Ian Watt, 'The Consequences of Literacy', *Comparative Studies in Society and History*, No. 5, 1963, pp. 304-45.
10. Порівняйте Gerard Piel, *The Acceleration of History*, New York, 1972
11. Дивіться, зокрема Robert Dreeben, *On What is Learned in School*, Reading, Mass., 1968 та його можливо, занадто оптимістичну оцінку.
12. Таким чином, критики помітили внутрішні обмеження аналогії між грошима та іншими медіа комунікації. Подальшу дискусію щодо цього дивіться у раніше цитованій праці Габермаса.
13. Порівняйте Robert Dreeben, *The Nature of Teaching: Schools and the Work of Teachers*, Glenview, Ill., 1970, зокрема pp. 26, 81, 82 і далі; Niklas Luhmann, Karl Eberhard Schorr, 'Das Technologiedefizit der Erziehung und die Pädagogik', *Zeitschrift für Pädagogik*, No. 25, 1979, pp. 345-65.

14. Порівняйте Elisabeth L. Eisenstein, 'L'avènement de l'imprimerie et la Réforme: une nouvelle approche au problème du démembrement de la chrétienté occidentale', *Annales ESC*, No. 26, 1971, pp. 1355-82.
15. З цієї теми я би рекомендував J. H. Hexter's *The Vision of Politics on the Eve of the Reformation: More, Machiavelli and Seyssel*, London, 1973.
16. Це питання багато обговорювалось, починаючи з сімнадцятого століття, особливо стосовно жінок. Дивіться, наприклад Jacques du Bosq, *L'honneste femme*, new edition, Rouen, 1639, особливо pp. 17 et seq.; Pierre Daniel Huet, *Traité de P origine des romans*, pp. 92 et seq., Paris, 1670, reprinted Stuttgart, 1966. Для сучасного погляду дивіться також Georg Jäger, *Empfindsamkeit und Roman*, pp. 57 et seq., Stuttgart, 1969.
17. Порівняйте Erich Kohler, 'Je ne sais quoi: Ein Kapitel aus der Begriffsgeschichte des Unbegreiflichen', *Esprit und arkadische Freiheit: Aufsätze aus der Romania*, pp. 230-86, Frankfurt, 1966; Christoph Strosetzki, *Konversation: Ein Kapitel gesellschaftlicher und literarischer Pragmatik im Frankreich des 18. Jahrhunderts*, Frankfurt, 1978, особливо pp. 125 et seq.
18. Порівняйте Arnold Gehlen, 'Die gewaltlose Lenkung', in Oskar Schatz (ed.), *Die elektronische Revolution: Wie gefährlich sind die Massenmedien?*, pp. 49-64, Graz, 1975.
19. Про акцентоване тут теоретичне поняття дивіться Niklas Luhmann, 'Interpenetration: Zum Verhältnis personaler und sozialer Systeme', *Zeitschrift für Soziologie*, No. 6, 1977, pp. 62-76.
20. Тут ми припускаємо таке поняття інформації, завдяки якому щось може бути сприйнятим як інформація, тільки якщо воно пройшло селекцію за критерієм розрізнення. Це, в свою чергу, значить, що для ідентифікації інформації застосовано порівняльну модель, але оскільки інформація не оприлюднюють одночасно, тому її не можуть (або з великими труднощами можуть) контролювати реципієнти через викликані у них комунікативні реакції.
21. Щодо цього предмету дивіться зокрема Hans Mathias Kepplinger, *Realkultur und Medienkultur: Literarische Karrieren in der Bundesrepublik*, Freiburg, 1975.
22. *Mass Media in Society: The Need of Research*, Paris, Unesco, 1970. (Reports and Papers on Mass Communication, 59.)

Niklas Luhmann. The Improbability of Communication

A new translation into Ukrainian of a classic article by the outstanding German sociologist and philosopher, the world-famous author of the original theory of social systems, Niklas Luhmann. The authors of the translation, Mykhailo Boichenko and Oleksandr Korol, have carefully revised the translation of both Niklas Luhmann's basic terminology and the adequacy of the Ukrainian translation of the key provisions of Niklas Luhmann's concept of the improbability of communication.

Keywords: Niklas Luhmann, communication, social systems, improbability, media communication, communication facilities.

Бойченко, Михайло, доктор філософських наук, професор, старший дослідник, професор кафедри теоретичної і практичної філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, провідний науковий

співробітник відділу взаємодії університетів і суспільства Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна). Сфера дослідницьких інтересів: соціальна філософія як методологія соціального пізнання, філософія неоінституціоналізму, філософія освіти, філософія політики.

E-mail: boichenko.m@knu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-1404-180X>

Король, Олександр, магістр філософії, аспірант, провідний філософ кафедри теоретичної і практичної філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна). Дослідницькі інтереси: соціальна філософія, теорія соціальних систем, епістемологія, комунікативна філософія.

E-mail: a.korol@knu.ua

<https://orcid.org/0009-00070-4969-812X>

Boichenko, Mykhailo, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Senior Researcher, Professor of the Department of Theoretical and Practical Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Leading Researcher of the Department of Interaction between Universities and Society, Institute of Higher Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Kyiv-city, Ukraine). Research interests: social philosophy as a methodology of social cognition, philosophy of neo-institutionalism, philosophy of education, philosophy of politics.

E-mail: boichenko.m@knu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-1404-180X>

Korol, Olexandr, MA in Philosophy, PhD student in Philosophy, Leading Philosopher of the Department of Theoretical and Practical Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv-city, Ukraine). Research interests: social philosophy, theory of social systems, epistemology, communicative philosophy.

E-mail: a.korol@knu.ua

<https://orcid.org/0009-00070-4969-812X>